

A cserhalmi ütközet László-legendájában

Bonfini a cserhalmi ütközet leírásában a László-legendának érdekes változatát örökíti meg. Az eseményt a krónikákkal egyezően, Thuróczi 2. részének 49. fejezete alapján mondja el a 130. mondatig, mely szerint László a kunt megölte.¹ A 131. mondatban azonban két eltérő véleményről szól, melyek egyike, hogy ti. a megszabadított leány könyörgött volna elrablója életéért, ugyancsak a krónikákra megy vissza. Azonban. „Nonnulli virginem a tergo Chunum cum Ladislao colluctantem surrepta securi percussisse ac assertori suo succenturiatam fuisse ferunt.”

Efféle véleménnyel sem a legendákban,² sem a krónikákban nem találkozunk, s az egészet könnyen Bonfini mesélő kedvének rovására írhatnánk, ha nem ötlenék a szemünkbe az a fametszet, mely Thuróczi 1488-as augsburgi kiadásának 2a levelén épp ezt a jelenetet örökíti meg. Az ábra — mint Varjú Elemér megjegyzi — „Úgy tetszik, mintha csak utólagosan készült volna, azért, hogy legyen mivel kitölteni a kiadó ajánlólevelének üres előoldalát; magával a munkával nem igen hozható kapcsolatba; ha eredetileg ahhoz készült, úgy bizonyosan a 49b vagy az 50a lapon kap helyet, a rá vonatkozó rész mellett.”³

A metszet valóban nem a Thuróczi-krónikához készült, mert míg a többi ábra az elbeszéléssel szoros kapcsolatot tart,⁴ ez nemcsak helyileg van távol a vonatkozó szövegrésztől, hanem tartalmilag is ellenkezik vele. A krónika szövege szerint a leány meg akarja menteni a rablót,⁵ a metszet viszont éppen abban a pillanatban mutatja be, mikor a küzdő kun háta mögött állva egy súlyos kardot két kezével fölemelni iparkodik.

A kép Bonfini fent idézett másik, tehát Thuróczival szemben álló véleményének felel meg, s illusztrálja az „a tergo Chunum cum Ladislao colluctantem surrepta securi percussisse” kifejezést.

A metszet és Bonfini tudósítása arra utal, hogy a XV. század végén a László-legendának ilyen variánsa is élt. Sőt, talán azt a feltételezést is megkockáztathatjuk, hogy ez volt a régiebb.

Arra a legendaváltozatra gond olunk, melyet a vatikáni könyvtár egyik kódexéből Lukcsics Pál hámozott ki.⁶ Ez a cserhalmi ütközettel kapcsolatban az alábbi mozzanatokat tartalmazta:

László négy tatár legyőzése után — az ötödikkel már fáradtan áll ki s megsebesül. Már-már alulmarad, mikor ellensége mögött a lovon magyar leányt pillant meg — ki a tatárt övénel fogva a földre rántja. László elkapja a kun (!) övét. — A király annyira elgyengült, hogy küzdelemre nem képes, csak a kun üstökét fogja, míg a leány lefejezi azt. — Ezután fejét kimerülten a leány ölébe hajtja. — Később istenhez fohászkodván Szűz Máriát látja maga előtt, akiben felismeri az iménti magyar leányt. — Szűz Mária kezével megérintve sebet gyógyítja.⁷

¹ Bonfini I. FÖGEL—B. IVÁNYI—L. JUHÁSZ kiadásában idézzük: Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum decades*. Tom. 2. Decas 2. Lipsiae 1936. — Thuróczi e fejezetét I. J. G. SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum*. [1. köt.] Vindobonae 1746. 117.

² Kíadva E. SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum*. 2. köt. Bp. 1938. 515—527.

³ A Thuróczi—krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában-örzött példányai. — Magyar Könyvszemle 1902. 380.

⁴ FITZ JÓZSEF véleménye szerint annyira, hogy készítője bizonyára kapcsolatban volt a szerzővel is. L. A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1959. 61.

⁵ „Cumque beatus Ladislaus dux, procul illum lanceasset, in terra iacentem, voluit eum interficere; quem puella valde rogavit, ne eum interficeret, sed ut dimitteret...” (117.)

⁶ Szent László király ismeretlen legendája. Bp. 1930. A kódexet részletesen leírja és elemzi LEVÁRDY FERENC: A Biblioteca Vaticana, a Morgan Library és az Ermitage magyar Anjou legendáriuma. — Művészet-történeti Értesítő 13 (1964) 161—213.

⁷ LUKCSICS: i. m. 17—18.

A történet rekonstruálásához alapul szolgáló hét képet Lukcsics a 7–8. táblán be is mutatja, s ezekből bajosan lehetne mást kiolvasni. A kódex a XIV. század 3. negyedében készült. Lukcsics szerint az epizód forrása a „Szt. László-kori Gesta Ungarorum” vagy annak egy korai folytatása,⁸ s a legendaíró a krónikában szereplő leányt alakította át saját céljának megfelelően Szűz Máriává.⁹ A képsorozat többi részlete a ma ismert László-legendából levezethető.

Ha már most Bonfininál és az augsburgi metszeten csakugyan találkozunk e harcias amazonnal, arra kell gondolnunk, hogy a képsorozat szerzője sem a krónikák egyik epizódjának átalakítása és a legendába való átültetése révén teremtette meg alakját, hanem készen kapta a mindhármuk által ismert legendaváltozatban, s legfeljebb csak a Szűz Máriát is bekapcsoló utolsó mozzanatot költötte hozzá. Annál is inkább, mert ugyancsak nagy merészséget tanúsítana, ha azt a leányt tenné meg Szűz Máriává, akinek viselkedéséből a krónikás elég kedvezőtlen következtetésekre jut a nők erkölcsére vonatkozólag.¹⁰

Hozzátehetjük ehhez, hogy a krónikák előadása következetlen. Szerintük a leány először lerántja a menekülőt, hogy üldözője utolérhesse, majd mikor ez bekövetkezik, menteni szeretné. Ez a két motívum nem illik össze, hacsak nem a női logikát akarja pellengérré állítani. Úgy látszik tehát, mintha a krónikás két, nem egészen egybevágó hagyományt igyekezett volna összehangolni.

Megjegyezzük, hogy az augsburgi metszet és a vatikáni kódex ábrája között elég sok eltérés van. Elsőn a kun Lászlóval vív, s a leány karddal áll mögötte; a másodikon a kun a földön fekszik, a leány pedig bárdot tart a feje fölé.

Feltehetjük a kérdést, hogyan jutott szerzőnk a legendaváltozat nyomára. Nem lehet-e, hogy éppen az augsburgi kiadás ábrájáról vette ötletét? E gondolatot mindjárt el is kell utasítanunk. Van ugyanis egy jelentéktelennek látszó mozzanat, mely e tekintetben perdöntő szerephez jut, s ez a vatikáni rajz bárdja, mely Bonfini mondatában is felbukkan („securi”), holott Thuróczi ábrája kardot mutat. A László-legendát megjelenítő, eddig nem említett festmények egy részén — s éppen a legrégebbi keletiek — is találkozunk e leánnyal, amint Lászlónak fegyverreltsi segítségére, a kun lábát sebzí meg,¹¹ vagy legalábbis fegyverrel a kezében áll a háta mögött, mint a zsegrai, a derzsi, a gelencei falképek.¹² Mindebből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a XV. század végén még élt a László-legendának egy olyan változata, mely a kun megölését a leánynak tulajdonította, s az írott variánsoknál ősibb elemeket őrzött meg. Bonfini jóvoltából ennek szöveges emléke is maradt.

Nyomban e rész után következik a *Magyar Történelm*ben néhány, Thuróczinál ismét csak hiányzó megállapítás László lováról is: érénye nem gyorsaságában, hanem értelmességében rejlett, együtt harcolt gazdjával. Nos, ez a Szög ló a László-legendá sepsikilyéni és bögözi képsorán csakugyan részt vesz a küzdelemben, s a gelencein is oly szoros közelségben áll a kun lovához, hogy e felfogás homályos visszatükröződésére kell gondolnunk. A harcoló lovak alakjában pedig éppen úgy ősi hagyományra lelünk, mint a legenda jónéhány más jelenetében is.¹³

Kulcsár Péter

A hóraskönyvek hatása kódexirodalmunkra

A hóraskönyv (livre d'heures) a későközépkor legkedveltebb imádságos könyve. Népszerűségét mutatja, hogy pl. Leroquais¹ háromszáznál több kéziratot példányát sorolja fel a párizsi Bibliothèque Nationale-ból, Achten-Knausz² ugyancsak nem sokkal kevesebbet Németalföldről és Németországból. A könyvnyomtatás korából pedig körülbelül ezer különböző kiadásáról tudunk.³ Hazai nagy könyvtáraink is jónéhány nagyon szép példánnyal dicsekedhetnek.

⁸ LUKCSICS UO., LEVÁRDY: i. m. 161.

⁹ LUKCSICS: i. m. 24. A miniatör tudatos legendaképzésével LEVÁRDY is számol. (i. m. 188.)

¹⁰ „... unde in hoc notatur, quod fides in mulieribus non sit, quia forte amore stupri illum liberare voluit.” (117.)

¹¹ LEVÁRDY: i. m. 188.

¹² UO. 187–188. és RADOCSEY DÉNES: A középkori Magyarország falképei. Bp. 1954. 27., 36–37., 140–141. l. és XLIII–XLIV. tábla.

¹³ Vö. LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 421–428. U. itt bőven szól a László-legendában felbukkanó ősi elemekről, amihez vö. még VARGYAS LAJOS: Kutatások a népballada középkori történetében. 2. A honfoglalókor hős epika továbbélése balladánkban. — Ethnographia 71 (1960) 494–500. — Úgy látszik, az írott forrásokban ránkmaradt László-legendá csak ösztövére váza annak a hagyományanyagának, mely e témakörrel kapcsolatban kialakult. Bonfini tudósításából arra kell következtetnünk, hogy a képsorokban megőrzött elemek nemcsak a többé-kevésbé értelmét veszített ikonográfiai hagyományban tengődtek tovább (vö. LEVÁRDY: i. m. 213. és LÁSZLÓ i. h.), hanem a XV. századi élő szóhagyománynak is részei voltak.

¹ V. LEROQUAIS: Les livres d'heures manuscrits de la Bibliothèque Nationale. Paris 1927.

² ACHTEN — KNAUZ: Deutsche und Niederländische Gebetsbuch-Handschriften Darmstadt 1959.

³ Lexikon für Theologie und Kirche. Herder, Freiburg 1960. 4. köt. 552.